

Demokraziako lehergailu bat. GALen gerra zikina euskal literaturan

JUAN LUIS ZABALA

GALen gerra zikinak euskal literaturan izan duen agerpenaren eta islaren berri emateko, bi liburu ziren aipagarrienak oraintsu arte, oso ezberdinak biak, hala planteamenduen eta helburuen aldetik nola izandako oihartzunari dagokionez: Harkaitz Canoren *Twist* (Susa, 2011) eta Xanti Zapirain *Kaiku-ren Bizi behar dugu* (Txalaparta, 2005). Harkaitz Canoren *Twist* XXI. mendean argitaratutako eleberrien artean aipatuenetakoa, ezagunenetakoa eta laudatuenetakoa da. Xanti Zapirain *Kaiku-ren Bizi behar dugu*, aldiz, aski oharkabean pasa den lekukotasun liburua; haren inguruko aipamen kritikorik ez da egundo argitaratu, adibidez. Bi liburu horiei Lander Garroren *Gerra txikia* gehitu behar zaie orain, Susa argitaletxeak kaleratu berri duen eleberria; Garroren narrazio horrek Xabi Ugarte mutikoa du pertsonaia nagusi, GALen eraso nagusien garaian Hendaian bizi den etakide errefuxiatu baten semea.

Lasa eta Zabalaren bahiketa, hilketa eta ehorzketaren kasu tragikoan oinarrituta, Soto eta Zeberio etakide gazteen bahiketa, hilketa eta ehorzketa du kontaktaren ardatz nagusi *Twist*-ek, eta nobelan zehar ardatz horren jiran agertzen diren pasarte eta kontakizunen artean ez dira gutxi GALEkin eta gerra zikinaren tramarekin zerikusia dutenak; pertsonaien artean, berriz, garrantzitsuak dira GALEkoak direnak edo GALEkin zerikusi zuzena dutenak.

Nahiz eta nobelak beste gai asko ere jorratzen dituen, Euskal Herriko gatazka politikoak euskal literaturan izandako islaren inguruko azterketa edo debate guztietan derrigor aipatu beharreko libu-

rua da *Twist*, eta maiz aipatzen den euskal gatazkaren errelatoa osatzeko ezinbestekotzat jotzen da.

Ni ez naiz kronista, ez naiz kazetaria, azaldu zuen Canok 2011ko abenduan, *Twist* aurkeztean, Donostian. Ez nuke asmatuko 80ko hamarkadaren kronika bat egiten. Nik fikzioa lantzen dakit, eta iruditzen zait fikzioaren armekin benetan finkatzen dela errealitate bat. Ez da inolako epifania edo garaiaren irakurketa behin betikoa egiteko ahalegina, une eta gertaera jakin batzuen kontaketa baizik. Gaur egun hain aipatua den gure historiaren eta historialarien *storytelling* horretan, kontatzeko gogoia daukagun hainbat gauza gelditzen dira oraindik kontatu gabe, eta hortik dator neurri batean nobela, hor dago ziztatua konpasaren orratza».

Fikzioaren bidez GALEk bere krimenak egin zituen garaiaren berri ematen bete-betea asmatu izana aitortu dio, aho batez, kritikak Canori, *Twist* komentatzean. Baita errealitate hori islatzeaz gain kalitate eta aberastasun handiko literatura gozagarria egin izana ere.

Lekukotasun zuzena

Harkaitz Canoren *Twist*-ekin alderatuz gero, Xanti Zapirain *Kaiku*-ren *Bizi behar dugu* liburua helburu literario apalagoak dituen lana da, baina Ipar Euskal Herrian errefuxiatutako Hego Euskal Herriko militanteek GALen eta gerra zikinaren urterik gogorrenetan eta are geroago ere pairatu zuten egoeraren berri ematen duen lekukotasun zuzen eta gardena.

GALen garaian Hendaian errefuxiatuta bizi zen egilea, eta orduan bizi izandako izuaren berri ematen du, eraikuntza literario sofistikutarik gabe. Niri eta familiari gertatua kontatzen dut, gertatu zen bezala, eta kito, adierazi zuen Kaikuk liburua Baionan aurkeztu zuenean, 2005eko ekainean.

Lehen pertsonan eta oso ikuspegi pertsonaletik idatzi zuen liburua Kaikuk, baina haren kontaketak garai hartako Euskal Herriaren alderdi askoren berri ematen du. Azken finean, gure herrian gertatutako errealitate politiko baten lekukotasuna bada, esan zuen Amets Arzallus bertsolariak liburuaren aurkezpenean. Errefuxiatu batena. GALen errealitate politikoan kokatzen dena.

Hamar urte eman zituen Kaikuk etxetik irten gabe, GALen atentuaren beldurrez ez ezik Frantziako Poliziak egindako atxiloketen eta Espainiara estraditatu izan eta Espainiako Poliziaren esku erortzeko beldurrez ere. Etxetik irtete hutsak hiltzeko arriskua zekarkion. Ez zait niri erraz ahantziko garai hura: erail egiten gintuzten txanpon baten truke, dio liburuaren hasierako pasartearen.

Altzan sortu zen Kaiku, Altza herri izatetik Donostiako auzo izatera pasatu eta 13 urtera, 1953an. Hogei urte zituela egin zuen ihes, muga zeharkatuz, eta han, berak dioenez, errefuxiatu baten bizimodu normala egin zuen hasieran, lan egiteko eta kalean ibiltzeko inolako arazorik izan gabe. Gero, ordea, armairu bat bezala etxean gelditzea egokitu zitzaion.

Itxialdi hark eragindako ezinegonari aurre egiteko ekin zion idazteari. Zer edo zer bizia betetzeko. Bizirik sentitzeko. Oso garrantzitsua baita bizirik sentitzea. Bertsoak, poesiak eta esaldiak... denetatik pixka bat idazten hasi nintzen. Txirriki-txarraka dezente egin nituen. Joxe Mari Perez adiskideak adoretu zuen gero prosan idatziz bizitzen ari zen egoera kontatzera. Hasieran ez zuen uste horretarako gauza zenik, baina etxetik irten gabe bizitzeak eman zion horretarako azken bultzada.

Kaikuren liburuaren balio nagusietako bat gardentasuna da. Artificio literario eta sofistikazio narratibo batere gabeko lan bat da, baina kontaktaren zulentasunarekin eta zintotasunarekin konpentsatzen du gabezia hori. Errefuxiatuek bizi zuten izu giroaren berri ematen asmatu du egileak, baina horretarako ez du erabili ekintza biolento eta traumatikoenen kontaketa, ekintza horiek sortutako izuak eromenaren mugetaraino daraman pertsona baten sentimenduen transmisio biluzia baizik, zuzen, zintzo eta garden, xehetasun harrigarri eta iradokorrez hornitua kasu askotan. Kaikuk itxura batean behintzat horretaz ohartu gabe, alegia deus ez, barruan duen pertsonaia literarioa ustiatzen du kontaketa aberasteko.

Umeen ikuspegia

Lander Garroren *Gerra txikia* nobela argitaratu berriak GALen ekintzek eta GALen mehatxuak errefuxiatuen seme-alabengan izandako eraginari erreparatzen die bereziki. Ez da kasualitatea idazleak

ikuspegi hori hartu izana. GALen sorrerako asmoa oso politikoa zen, Garroren iritziz. Frantziarrak Espainiaren errepresio estratagiara le-rratzea, baina baita ere errefuxiatuen gizarte txikia zartaraztea. Ho-rrretarako, izuaren estrategia erabili zuten: izua sartu eta familiak barrutik txikitu, desegituratu, puskatu. Umeak asmo horren azken katebegiak dira. Ikusten dute euren mundua hasten dela puskatzen egunetik egunera, ailegatzten zaie informazio pixka bat, eta horrekin lortzen dute zerbait ulertzea; baina oro har perplejidade egoera eten-gabean bizi dira, alde batetik gurasoen durduzadura ezin kudeatuz, bestetik euren eramateko lanabes bila.

Amets Arzallus 1983an jaio zen, Hendaian, errefuxiatu baten seme. Arzallusek Kaikuren *Bizi egin behar* liburuaren aurkezpenean esandako honako hitz hauek Garrok esandakoa berresten dute: «Ga-rai haietan gu kalean bizi ginen, baina ez genuen ikusten kalean zer gertatzen zen garbi, askotan etxean ere kodifikatuta hitz egiten baitu-te umeen aurrean. Ez duzu ulertzen, galdera asko dauzkazu, egiten dituzu, ez dituzu egiten, baina erantzunak ez dituzu jasotzen. Orduko galderak argitu dizkit pixka bat [Kaikuren] liburuak».

Beste liburu batzuetan ere ageri dira GALen eta gerra zikinaren arrastoak, baina ez *Twist*-en eta *Bizi behar dugu*-n bezain modu zuzenean, zeharka baizik. Mikel Antzaren *Atzerri* nobelan (Susa, 2012) badu presentziarik, eta are aipamen espliziturik ere, GALEk eragindako izuak. Jose Luis Otamendiren *Euri kontuak* liburuko *Hagina* ipuina (Susa, 1999), berriz, estu lotua dago gerra zikinaren gaiarekin. Beste liburu batzuetan aipamen labur puntualak aurki dai-tezke; Joseba Sarrionandiaren *Hitzen ondoeza* liburuan (Txalaparta, 1997) *Gerla zikina* izenburuarekin idatzitako glosa labur hau, adibi-dez: Gerla garbirik ez da. Zikinak dira jendea garbitzeko manera guztiak. Bakeak ere, gainera, gehienak zikinak dira.

Eranskina: Altzari bat ez izateko idatziak (Bizi behar dugu liburutik)

Xanti Zapirain *Kaikuren Bizi behar dugu liburuko pasarte hauta-tu hauek errefuxiatuek GALen garai gogorrean pairatu behar zute-naren isla zuzena dira:*

Segundo bateko kontua baizik ez da izaten autoaren motorra piztearena. Egunero jaiotzea da autoa arrankatzea eta eztanda ez egitea. Guk ederki dakigu hori. Lagun batzuek zoritxarreko heriotza hori izan baitute. Euskal Herria beste egun bat gehiagoz maitatzeko prest izan, eta horra leherketa. Danba! Demokraziaz osatutako lehergailu batek bizia moztu (29. orrialdea).

Bizitza zoragarria da, eskarmentu apur bat dudalako diot nik hau. Bada zazpi urte heriotzan bizi naizela, hutsune handi batean, eta horrexegatik idazten dut, hain zuzen ere, nola edo hala bizitzeko, altzari hutsa ez izateko. Tristeza da leihora hurbildu eta bizitza pasatzen ikustea (92. orrialdea).

Hura ikusten ari nintzela [Frantziako Poliziak egindako errefuxiatuen atxiloketa masiboak], nire artean esan nuen gau hartan frantses demokrata bat baino gehiagok bere buruaz beste egingo zuela, halako ekaitz maltzurrik jasan ezinik. Baina ez, ez zen inork bere buruaz beste egin. Gau hartan patxada ederrean joko zuten larrua, eta handik bederatziz hilabetera demokrata berriak munduratu zituzten (115. orrialdea).

Gabonak bukatzearekin bat agurraren ordua iritsi zen. Ordu tristeak izaten dira horiek, gure artean lagun bat agurtzen duzunean ez baitakizu noiz ikusiko duzun berriro, edota berriro ikusiko duzun ala ez (127. orrialdea).

Gaur, esaterako, 1994ko uda da, eta etxean bakarrik nago. Pili eta haurrak oporretan daude, eta oihan txikian, beti oihan txikian, Espainiako Polizia kanpatuta dago. Hor daude, egunetan, inora mugitu gabe. Eta, hala ere, oraingoz ez nago harrapatuta, idazten ari naiz, badakidalako idazten dudan bitartean ni ez naizela hilko (136. orrialdea).

Egunero irakurtzen dut *Egin*-en presoak oso gaizki daudela, eta egia da, oso gaizki daude: jipoiturik, bakarrik, etxekoentzat ere mila arazorekin eta abar... Badirudi, ordea, batzuen ustez errefuxiatua izatea sanferminetan ibiltzea dela. Baina errefuxiatua izatea sanferminetan ibiltzea baino zertxobait gogorragoa da (140. orrialdea).

Zerbait garela pentsatu ohi dugu pertsonok, neurri handi batean ezjakintasunagatik, baina nahikoa da norbait hilabete batzuetan bakarrik uztea, bakardadean, goxotasunik gabe, maitasunik gabe,

pertsonak txantxangorri beldurtuak garela, ezer ez garela, haur al-tuak besterik ez garela konturatzeke. Munduan agintzen duten putre handi horiek kaiolan sartuz gero, bigarren egunerako eroriko litzai-zkieke harrotasunaren lumak, sagu bihurtzeraino (151 eta 152. orrialdeak).

Biharamunean Pilirekin gosaldu nuen, eta eguerdi aldera alde egin zuen. Agurtzerakoan emazteari animuak ematen saiatu nintzen eta, horixe da gure bizimoduan gauzarik xelebreena, porru eginda egon arren, nahiz eta begirada jasotzeko indarrrik izan ez, hemen beti batak besteari animuak eman behar, ez dakit nondik ateratzen den kemena. Egunen batean norbaitek galdetuko dit ea nola izan naizen gai hain luzaroan kalera atera gabe egoteko, eta orduan nik egia erantzungo diot: ez dakit (156. orrialdea).

Askotan esaten dut basurdeen antzera gabiltzala beti, ihesean, baina, egia esan, errefuxiatuaren bizimoduak antz handiagoa du un-txienarekin: txoko batean gordeta bizi, noiz harrapatuko gaituzten zain, beti zain (173. orrialdea).

Goizeko 07:00etan hasi nintzen esnatzen, Arritxu Iribar irrati esatariaren barrea entzutearren, hain zuzen ere. Gero, egun osoan ezin izango nuen beste ezer atseginik entzun, eta Arritxuren algara bizi hori, bizia ematen duen alaitasun horixe entzuteagatik esnatzen nintzen goizero 07:00etan, hura zen nire bizi poza.

Pertsonak bizirik irauteko beharra izaten du. Pertsonak, ikusten duenean poliki-poliki hiltzen ari dela, edozeri heltzen dio bizirik mantentzearren. Gezurra dirudi behin bizitzaren azken muturrera iristen garenean zein gutxirekin konformatzen garen. Ni, Arritxu barrez entzuten nuen une horietan, segundo horiexetan, zoriontsua nintzen (181. orrialdea).